

УДК 94.477.

ШИТЮК М. М.

м. Миколаїв, Україна

ГОЛОД 1928–1929 років У ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УРСР

Стаття присвячена подіям, пов'язаних з голодом 1928–1929 рр. в Південній Україні. На підставі різноманітних джерел аналізуються як кліматичні фактори, так і державна політика, що призвели до трагічних наслідків у сільському господарстві напередодні суцільної колективізації.

Ключові слова: голод, неврожай, Південь України, хлібозаготівлі, сільське господарство

Постановка проблеми. Про голод 1928–1929 років в УРСР в радянські часи ні вчені дослідники – історики, ні засоби масової інформації нічого не писали, так як тема знаходилась під негласною забороною. Навіть в перше десятиліття української незалежності трагічна подія залишалась «білою плямою» для широкої громадськості.

Виклад основного матеріалу. Вкрай складна економічна ситуація в Степу стала набувати загрозливого характеру, коли навесні 1928 р. з'ясувалося, що внаслідок холодної зими втрати озимини сягали 85% засіяної площі. В степових округах України недорід охопив район з населенням близько 3 млн чол. [1, с. 211–212]. Загибель озимини визначалась в кількості 4627000 десятин [2, арк. 15].

Ще в 1927 р. виявлено деяке зменшення числа багатозасівних господарств, пов'язане із труднощами оренди. Але одночасно зросла так само й кількість беззасівних господарств. В 1928 р. зменшення багатозасівних господарств продовжувалось, але на відміну від минулого року йшло одночасне зменшення із числа беззасівних та малозасівних до 2-х десятин, за їх рахунок збільшились центральні групи. Це сталося внаслідок натиску на куркульські господарства та підтримки незаможного селянства [2, арк. 20].

Загальний розмір селянської посівної площі на 1928 р. по всій Україні визначався в 21610 тис. га, із них у степу припадало 9850 тис. га. У порівнянні з 1927 р. маємо загальне скорочення засівної площі в 3,2%, яке відбулося за рахунок скорочення площі по степу (7,6%). Аналіз показників врожайності по степових округах показує, що зниження балової оцінки в степу майже цілком відбулося за рахунок погіршення врожаю в південно – західному та частково південному степу, в той же час врожай в східному степу залиши-

вся в більш-менш задовільному стані [2, арк. 67 – зв.].

Помічається значний продаж за межі неврожайних округ робочої і продуктивної худоби по занижених цінах (коней продавали за 60–40 крб. замість 180 крб.). Не вистачало хліба для харчування населення, в зв'язку з чим значно підвищувалась ціна на борошно (6–12 крб.) та печений хліб до появи нового врожаю (25–30 коп. за фунт) [2, арк. 67–68]. Таким чином, становище селянства загострилось внаслідок і неврожаю 1927 р., який охопив 32 райони із 81 по Україні. У Південній Україні, де погано вродили ячмінь і кукурудза, довелося згодувати худобі жито і пшеницю. Для стимулювання хлібозаготівель уряд УСРР вжив дієві заходи економічного характеру. В обмін на товарне зерно відпускатись чистосортне насіння, фураж (жом, макуха), дефіцитні промтовари, призначені раніше для міського споживача [3, с. 47]. Це сприяло виконанню завищених планів хлібозаготівель.

Влітку – восени 1927 р. через несприятливі кліматичні умови: літню посуху, потім тривалі дощі і градобій в результаті яких постраждали деякі степові округи. А саме степовий регіон є головним постачальником товарного хліба України.

Українська екологічна нарада 23 серпня 1927 року прийняла постанову «Про недорід 1927 року та заходи боротьби з його наслідками». Офіційно проголошено постраждалими 80 тисяч господарств Херсонської, Миколаївської, Одеської, Маріупільської, Мелітопільської, Сталінський округ [4, арк. 232–233].

Вже під час осінньої посівної 1927 року стало зрозумілим, що з врожаєм 1928 року можуть бути серйозні проблеми. Від тривалої посухи що охопила степові райони УРСР був перенесений початок посіву, що негативно позначився на вегетації озимих культур. Це

привело до скорочення площі озимих на 6,5% в цілому. А в Первомайській окрузі скорочення посівів озимих відбулося на 47%, в Одеській на 31% [5, арк. 85–86]. Зимівля озимини та перехід до весни 1928 р. проходили в край несприятливих умовах. Особливо різкі коливання посівів озимих на значній території Степу. За даними статистичних органів у Степу не перезимувало 85,6% пшениці і жита. Причиною українського голоду 1928 р. стали не так заморозки чи посуха, як сталінські надзвичайні заходи і спричинена ними дестабілізація хлібного ринку, усвідомлювала і влада.

Напередодні та під час голоду 1928–1929 рр. держава проводила необґрунтовану політику надмірних хлібозаготівель, яка погіршила становище на селі під час неврожаю. В найбільш катастрофічному стані знаходились райони: Т. Березанський, Троїцький, Андре–Іванівський, Цебриківський, більша частина районів Комінтернського, Березівського і Гросулівського, де стан врожаю, як, наприклад, в Т. Березанському районі, наступний: озима пшениця, жито – по 0 пуд., ярова пшениця – 5 пуд., овес – 4 пуд., ячмінь – 5 пуд., соняшник, просо, сінокіс, городина – по 0 пуд., кукурудза повністю вигоріла [6, арк. 340]. Стан таких районів як Спартаківський, Овідіопольський, Жовтневий і частини Березівського і Комінтернського майже той самий, лише в Одеському, Фрунзівському, Ч. Повстанському, Фр. Енгельському, Благоевському і Т. Шевченківському врожай ранніх ярових культур більш – менш наближався до середнього по окрузі. Такий стан врожаю і відсутність хлібних запасів в бідняцьких і навіть середняцьких господарствах (в результаті часткового неврожаю минулого року і викачуванні лишків під час хлібозаготівельної кампанії 1928 р.) гостро висував питання необхідності організації негайної продовольчої допомоги населенню в ряді районів округи [7, арк. 85].

Станом на 20 липня 1928 р. зафіксована недостача 2876 тис. пуд. зерна і 10641 тис. грубих кормів, що загрожувало призвести до скорочення кількості худоби на 40–45%, що повинно викликати неймовірний занепад в сільському господарстві. Таке становище підтверджується наступними даними: в Т. Березанському, Андре – Іванівському і Троїцькому районах зафіксовано зменшення худоби, в порівнянні з її наявністю навесні, на 25%. ВРХ,

особливо племінна, скуповувалась цілими чередрами по ціні 35–40 крб. за голову, яка оцінювалась весною на суму 150 крб.; забійна худоба впала в ціні до 15–20 крб. Селянство масово по окрузі намагалось звільнитись від худоби, застосовувало заходи по прискоренню її загибелі з метою отримання страховки, сума якої перевищувала ринкову ціну. Щодо коней, то населення висловлювало думку, що після осінньої посівної кампанії воно їх цілком знищить. У східних районах Одеської округи, Тилігуло-Березанському і Березанському, зафіксовані окремі випадки, коли навіть старожили і корінні мешканці групами переселялись на Північ країни з метою прогнати взимку. При цьому характерне таке явище: побоюючись, що місцева влада завадить переїзду із-за несплати заборгованості по кредитам, сім'ї з усім майном відправлялись раніше, а слід за ними, через певний час, лишаячи хату зникали і господарі [7, арк. 86]. У листах секретарів окружкомів партійних комітетів Одещини йшлося про те, що у березні 1928 р. селяни голодували [8, с. 86]. Характерною є думка, висловлена селянином в газеті «Радянське село»: «Я би і ми всі просили б, щоб написали як у нас обкладають у советській країні селянство, коли він має 5–6 десятин землі, 2 коней і корову, то його обкладають в 100–150 крб., а коли має 7–8, або 9 десятин, 1 пару коней, 1 корову, то його обкладають в 200–400 карбованців... А напишіть, яку платню заробляє людність наша, яка копає буряки по копійці з пуда і заробляє в день 15 коп., а не 20 коп., як ви пишете за кордоном... Біднота не може купити собі на харчі пуд хліба у того, що має, а кооперація не продасть, бо не має права. Ви нацьковуєте бідняка на заможника, що як начебто заможники накопують хліб у землю і його не хочуть дати державі – це дурниця, це злоба» [9, арк. 4]. Тяжке становище українських селян під час неврожаю 1928 р. засвідчує лист із Ставропілля: «Херсонських людей наїхало сюди до нас гибель. В кого яка коняка, повозка, ... килими, – все сюди до нас повивозили на продаж. Люди приїжджі купили трохи хліба для сімейства, пуди по два, по три, то пишуть, що в Знаменці в них підібрали той хліб» [10].

Продрозкладка, запроваджена 1928 р., мала певну відмінність від своєї попередниці

років громадянської війни. План вважався виконаним лише тоді, коли кожне село чи окреме господарство виконували особисте «тверде завдання», а не просто виконання районом встановленого хлібозаготівельного плану. Кругова порука земельної громади втрачала рятівне значення. Така система хлібозаготівель за розкладкою виснажувала кожне селянське господарство. За невиконання так званого твердого завдання селян позбавляли власного помешкання, худоби, землі, реманенту, господарських будівель, зерна, засобів до існування взагалі [8, с. 85]. 28 січня 1928 р., відповідно розкладки Миколаївської округи, необхідно заготовити в лютому місяці 900 тис. пудів зернохліба, тобто на 100 тис. пудів більше ніж в січні й на 500 тис. більше ніж в грудні. Президія Миколвиконкому при розгляді накресленого завдання взяла до уваги специфічні умови хлібозаготівель по Миколаївській округі в поточному році, і не вважала можливим погодитися з наданим планом на підставі наступних міркувань: заготівля Миколаївської округи за перше півріччя дорівнювала 5980 тис. пудів, це складало 70,3% від даного Наркомторгівлі УСРР річного плану 8500 тис. пудів. Таким чином до заготівель на 2-гу половину кампанії залишилось 2520 тис. пудів, які розділені по місяцям наступним чином: січень – 800 тис. пудів, лютий – 500 тис, березень – 320 тис, квітень – 430 тис, травень – 360 тис, червень – 100 тис пудів. Січневий план з початку складений в розмірі 600 тис. пудів, але згодом виправлений і доведений до 800 тис. Існувала велика вірогідність, відповідно до несприятливих кліматичних умов, не виконати це. Окрім об'єктивних причин, врахували найважливішу обставину – недорід і дефіцитність частини районів Миколаївської округи. Зовсім «дефіцитними» вважались два райони – Очаківський та Миколаївський (незадоволення потреб селянства склало 499414 пудів) і частково 1 район – Варварівський (незадоволення потреб – 39139 пудів). Окрім того недорід вразив 4 сільради К. Лібкнехтівського і 5 сільрад Новоодеського районів з населенням 15886 чол. Жорсткі наряди на відвантаження, урізання постачання місцевого ринку не давали можливості державним і кооперативним заготівельним організаціям стати посередни-

ком щодо внутрішньоселянського хлібообігу, задовольняти потреби в збіжжі й борошні дефіцитних господарств, які розпочали масовий вихід на ринок в числі покупців зернохліба ще в грудні місяці. У подальшому кількість господарств, які виступили як покупці хліба ймовірно повинна збільшуватись у зв'язку з надходженням збіжжя в частині маломісних господарств. Таким чином, покриття дефіциту постраждалих від недороду господарств в більшій частині проходило в обхід державно – кооперативних організацій, скорочуючи тим самим контингент хліба, доступний для їх заготівлі. Складений на місці план заготівель на лютий місяць в розмірі 500 тис. пудів досить реальний. Однак, враховуючи загрозу недовиконання плану в січні (на 25 січня – 70,1% плану) і ту обставину, що несприятливі кліматичні умови затримали процес виходу хліба на ринок, окрвиконком вважав за необхідне додати до лютого плану 115 тис. пудів для погашення недобору, який можливий в січні місяці. Потрібно терміново переглянути лютого план для Миколаївського окрвиконкому й зменшення його до реального рівня (615 тис. пудів) [11, арк. 33]. На початок лютого 1928 р. січневий план виконаний на 96%. На засіданні президії Микокрвиконкому від 1 лютого ухвалили: план хлібозаготівель на лютий місяць за відсутності відповіді від НКТ на клопотання президії окрвиконкому про внесення коректив до нього, прийняти до виконання в розмірі 900 тис. пудів і розподіл уповнаркомторгом серед хлібозаготівельників визнати правильним [11, арк. 41/6]. 14 травня 1928 р. відбулась нарада хлібозаготівельників та уповноважених Миколаївського окрвиконкому. На ній обговорювалось становище регіону та округи: «У зв'язку з відсутністю хлібозаготівель справа із постачання населення сільських місцевостей хлібом стоїть дуже гостро. Уряд відмовляє в надсиланні Миколаївській округі хліба, а пропонує шукати всередині округи. Зараз постає питання про зменшення плану постачання населення районів, які навіть постраждали від недороду». У цей час становище на місцях складалось наступним чином. У Новобузькому районі бідняцтво й середняцтво підтримувало політику здавання лишків хліба хлібозаготівельникам. Куркульські елементи, які мали хліб, вели агі-

тацію проти хлібозаготівель, розвозили хліб по знайомим або родинам, а також всілякими засобами ховали його. Біднота виявляла тих, хто переховував хліб або агітував проти заготівель. Але не завжди біднота вела себе подібним чином. Так, у Новоуполтавці зібрались незаможники й обрали уповноваженим голову сільради, якому дали наказ: «звернутися за допомогою до «райвиконкому», а якщо це не допоможе, до Окрвиконкому, а той, навіть, до Г. Петровського», мотивуючи, що «якщо рада забрала хліб то і нехай і дає селу, коли його немає в нас. В Баштанському районі зафіксований випадок, коли селянка з плачем випросили дати їй 1/2 пуда борошна, а виявилося, що в неї вдома сховано 5 пудів борошна і 15 пудів збіжжя. Селяни, що мали хліб, намагались всілякими засобами заховати його чи вигідно продати. Куркулі їхали нібито в степ працювати, а насправді везли туди хліб і там продавали по 7 крб. за пуд. У одного куркуля забрали борошно, хоча біднота дуже протестувала. Конфісковане борошно місцева влада продала їм по конвенційним цінам. В с. Привільному зафіксований характерний випадок, коли куркуль передав до схованки іншому 40 пудів соняшникового насіння і той відмовився повернути, мотивуючи тим, що не брав. Багато селян перемелювали зерно в кількості від 100 до 200 пуд. через те, що борошно не забиралось. Тут застосовувати ст. 127 КК УСРР влада не могла, бо ці селяни борошном не спекулювали. Дуже гостро стояла справа з кормами для худоби. У Вознесенському районі уповноважений окрвиконкому Нудненко об'їхав 12 сіл району і в кожному побачив хліб. Коли ж він запитав селян, чому вони благають дати їм хліб, який у них є, почув відповіді (і навіть бідноти): «нехай нам дасть місто, коли вони забрали в нас». Деякі селяни ховали хліб з метою застрахувати себе на випадок неврожаю, а деякі просто з метою спекуляції. Виявлені села в Вознесенському районі, які могли дати до 2 тис. пудів. Але там селяни казали: ми вам зараз вивеземо 800 пудів, але дайте гарантію, що в червні місяці влада не вимагатиме більше від нас. Куркуль намагався першим допомогти хлібом бідноті, щоб вона не кричала і не виказувала його схови з хлібом. Хліб від держави намагались приховати і місцеві керівники колгоспів. Згодом ви-

явиться, що по Миколаївській окрузі заготовлено насправді до 5–6 тис. пуд. (за офіційною інформацією 750 пудів). Гуртовий збір зернохліба (жито, пшениця, просо) в окрузі складав 6738500 пудів. Витратна частина зернового балансу мала такий вигляд: на харчування населення потрібно 5708 тис. пуд., на корм худоби – 5534 тис. пуд. [12, арк. 280].

31 липня 1928 року урядова комісія постраждалими проголосила 8 округ. Залежно від ступеню ураження недородом вони розподілялися по «першій» (Одеська, Миколаївська, Херсонська), «другій» (Криворізька, Запорізька) чергах. Зараховані до «першої черги» округи вважались цілком постраждалими, натомість в округах «другої» і «третьої» черг такими визнавалися лише певні райони. Загалом визначені доповідною недорідні території охопили 76 з 122 районів, 569,9 тис. господарств з населенням 2756 4 тис. осіб та посівною площею у 3931,7 тис. десятин [13, арк. 167–168].

Біднота перша відчула на собі голод, природно шукала можливості дістати хліба. Масова антикуркульська пропаганда й заклик забирати хліб у «куркулів» зрештою досягла мети. Взимку – навесні 1929 р. у зведеннях спецорганів почастишали повідомлення про вимоги голодної бідноти «розібратися з куркулями», «забрати у них силою хліб», а також і про різні силові ексцеси в селі, свідками, а то й безпосередніми учасниками яких нерідко ставили представники сільської влади та відряджені на село уповноважені партійці.

Населення голодувало. 18 червня 1928 р. в Новобузькому районі Миколаївщини нараховувалось 4373 голодуючих. Частина населення приймала в їжу макуху, щавель тощо. Новошмідтівська сільрада нараховувала 499 гостро потребуючих, 314 чол. голодувало, в двох сім'ях виявлені опухлі від голоду. У Володимирівському районі нараховувалось 4808 голодуючих, які їли лише макуху. На ґрунті голоду розпочались заворушення. В Миколаївському районі в с. Воскресенськ селяни Фадеєв, Мальц, Алас, Іосіфова при роздачі борошна закликали бити євреїв, комуністів і міліцію. В Пересадівці натовп став вимагати в голови сільради хліба, погрожуючи розправою. Голова врятувався втечею через вікно. В с. Пересадівка зареєстровано 11 випадків вживання макухи, очерету. Допомога була недостат-

ньою. По Миколаївському району в березні видавалось 14 тис. пудів борошна, в квітні – 10 тис, в травні – 8500 пудів. Не було круп, овочів, в тому числі картоплі. Ціна цибулі сягала 16 крб. за пуд. Хліб продавався із – під поли за спекулятивними цінами, що сягали 6–7 крб. за пуд борошна [15, с. 8]. На середину жовтня 1928 р. в Миколаївській і Херсонській округах на ґрунті недоїдання поширювалась епідемія черевного тифу і випадки опухання. В с. Покровському на території Миколаївщини при допомозі держави харчувалось лише 16% населення [16, с. 218], тоді як необхідно годувати хоча б 60–65%. На цьому ґрунті знов виникали заворушення. В с. Коноплевському на Одещині група незадоволених розміром наданої допомоги селян (30 фунтів борошна на їдока) зібралась біля кооперативу, погрожуючи «вбити того, хто видаватиме борошно і хто його отримуватиме». Селяни почали переселятись в райони, де ситуація з продовольством краща. В селах Павловці, Снігурівці, Галаганівці на Херсонщині 135 господарств ліквідувались для переселення в інші райони. Неврожай згубно відбивався на тваринництві. У Варварівському районі Миколаївщини з 1 жовтня 1927 р. по 1 жовтня 1928 р. загинуло 950 коней і 300 голів ВРХ. З 1 травня по 1 жовтня 1928 р. в Херсонщині зникло більше 12 тис. робочих коней. В с. Овідіополі на Одещині кінь, який раніше коштував до 200 крб., продавався за 15–20 крб. Але навіть за такою ціною його не купували, бо нічим годувати [18, арк. 14–15].

По Цюрупинському району Херсонщини потребували допомоги в зв'язку з недородом 1774 бідняцьких господарства, в яких нараховувалось 4434 дитини [18, арк. 3]. У Голоприсланському районі в першу чергу надавалась допомога дітям (3542 чол.), в другу чергу всім іншим (3971 чол.) [18, арк. 5–6]. Станом на 1 липня 1928 р. дітей віком від народження до 15 років, які потребували допомоги по окремим сільрадам, така кількість: Березанська сільрада – 310 чол., Висунська – 406, Калужка – 143, Нагартавська – 60, Тетянівська – 37, Новосевастопольська – 49, Романівська – 35, Федорівська – 31, Кавказька – 29, Б. Криницька – 35, Оріяндівська – 42, Любомирівська – 107, Мурахівська – 65, Пришибська – 25, Червоно – Долинська – 37. Разом по Березни-

гуватському району – 1411 чол. [18, арк. 8]. Кількість дітей від народження до 15 років включно по Херсонському району, які потребували допомоги, становила 20391 чол. Кількість дітей бідноти, що потребували допомоги, становила 12171 чол. [18, арк. 20–21]. У Горностаївському районі нараховувалось 8884 дитини, потребуючих допомоги [18, арк. 25–25 зв.]. У Благодатнівському районі Первомайської округи з 36690 чол. дорослого населення віком понад 14 р. потребували допомоги 2050 чол., з 23644 дітей – 1773 чол. Протягом року помер 671 чоловік. Кормів для худоби не вистачало. З 21458 голів робочої худоби і корів нічим годувати 2840 гол. Робились спроби допомогти району, виділивши йому 1211008 крб. готівкою та продуктів на суму 100360 крб. [19, арк. 25–25зв.]. Найбільше страждали бідні селяни. У червні 1928 р. більше 30% бідняків Херсонської округи відчували гостру нестачу в хлібі [20, арк. 4]. В кінці червня 1928 р. в Новоодеському (12 тис. чол.), Новобузькому (4373 чол.), Варварівському (13 тис. чол.) та Володимирівському (4808 чол.) районах Миколаївської округи налічувалось близько 34200 голодуючих [22, с. 39], а в Єланецькому районі кількість хворих на дистрофію становила 10% усього населення. 4 вересня 1928 р. Каховським райвиконкомом прийнято ухвалу про створення пунктів харчування дітей в м. Каховці та селах Британії та Маячці [18, арк. 28]. По Гороженській сільраді Баштанського району зареєстровано 1172 голодуючих дитини. На 2 січня 1929 р. в цьому районі вже нараховувалося 14620 голодуючих, в тому числі 5950 дітей [23, с. 3]. Щоб прогодуватись, у Березівському районі Одеської округи бідняцькі сім'ї вживали м'ясо вбитих ховраків, здохлих коней. За непадало тваринництво району в зв'язку із поширенням масової загибелі худоби, яку нічим годувати: 118567 од. робочої худоби на весні 1928 р. і 77703 од. на 15 лютого 1929 р. [24, арк. 55]. Голодні люди не гребували нічим, вживаючи в їжу вже померлих тварин. Це загрожувало розповсюдженню епідемій. Влада ж іноді своєрідно вирішувала проблему. У с. Мала Лепетиха Херсонщини розстріляли цілу групу людей, котрі відкопали і з'їли мертвого коня [25, с. 131]. Праця на державу, зокрема, в колгоспі давала шанс врятуватись від

голодної смерті. Якщо селянин не колгоспник, а одноосібник, шансів отримати допомогу з боку держави в декілька разів меншало. Так, у с. Новопетрівка Баштанського району виживали лише працюючі в колгоспі, їм двічі на день давали гарячу їжу, щоправда, без хліба, але з бараниною [26, с. 120]. Люди, не працюючі на державу, мовчки вмирали. Невдоволення, відчай та озлобленість панували серед селянської маси. Настрій селянства пригнічений, особливо тяжке становище в районах з повним неврожаєм. Куркулі, користуючись високими цінами на приватному ринку, продавали врожай, обминаючи кооперацію і держзаготівельників. В надзвичайно важкому становищі перебувала біднота, яка харчувалась макухою та іншими сурогатами [7, арк. 88, 90].

Держава вимушена негайно реагувати. За постановою РНК УСРР від 16 травня 1928 р. до складу округ, які постраждали від недороду, віднесено 13 округ, до числа яких увійшли Одеська, Миколаївська, Херсонська, Первомайська, Запорізька, Дніпропетровська та інші [17, арк. 16]. Найбільш постраждалими округами визнані Миколаївська, Херсонська, Одеська, які недорід охопив цілком.

Інші округи постраждали частково [2, арк. 72]. Влітку 1928 р. в Одеській, Херсонській та Миколаївській округах нараховувалось 291900 дворів, 2165900 дес. посівної площі та населенням 1387900 осіб [27, с. 44]. В цих округах сумарний валовий збір по 8 основним культурам склав 29025 тис. пуд., (в 1926 р. – 111560 тис. пуд.) [17, арк. 5].

Продовольчу допомогу в постраждалих округах України потребували 855 тис. їдоків, в т. ч. дітей – 342 тис. чол. Всього передбачалось охопити харчовою допомогою до 850 тис. їдців із загальної кількості близько 3 млн чол., які охоплені недородом. Із визначених 850 тис. чол. дорослого населення нараховувалось 550 тис. та дітей віком до 14 років близько 300 тис. чол., що складало 28,5% всього населення недорідних районів. Передбачалось харчувати протягом періоду з 1 жовтня 1928 р. по 1 серпня 1929 р., в середньому, щомісячно до 300 тис. дітей та вагітних жінок в останній період вагітності. Організовувалась допомога матерям, що годували немовлят. Розмір допомоги всім постраждалим, ви-

ходячи із розрахунку 13 пудів зернохліба і 10 пудів картоплі на чоловіка, визначали в наступних розмірах: зернохліба 11115 тис. пуд. на суму 13338 тис. крб., картоплі – 8550 тис. пуд. на суму 4874500 крб. і на дитяче харчування – 2394 тис. крб. В першу чергу допомога надавалась Херсонській, Миколаївській та Одеській округам, в другу чергу – Криворізькій, Мелітопольській, Зінов'євській, в третю чергу – Первомайській, Запорізькій і АМСРР [17, арк. 11, 32, 45].

З державних фондів протягом 1928/29 р. виділено на постачання сіл 9400 тис. пуд. збіжжя [21, с. 62–63].

Розпочато активні дії в рамках допомоги голодуючому населенню постраждалих округ південного регіону України. Дослідниця голоду 1928–29 рр. Л. В. Гриневич в працях довела, що українська влада намагалася подолати складну продовольчу ситуацію за рахунок самих же селян, поставивши від початку успіх державної допомоги голодуючим в пряму залежність від успішного виконання плану хлібозаготівель та фінансових кампаній, які активізувались в Україні ще з серпня 1928 р. після призначення на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. Наприкінці вересня – на початку жовтня 1928 р. інформаційний відділ ЦК КП(б)У продовжував констатувати погіршення продовольчої ситуації на місцях і водночас вказував на недостатність державної допомоги потерпілим [16, с. 219]. Американський історик М. Таугер звернув на це увагу. Він зазначив, що звіти урядкому в листопаді 1928-го і республіканської робочо – селянської інспекції в січні 1929-го демонстрували незадовільну картину надання допомоги голодуючим в Одеській, Херсонській та Миколаївській округах. В Одеській окрузі отримано лише 78% планових надходжень борошна і зерна в липні, в серпні і вересні, а в жовтні показник склав 58%. До громадських робіт залучено 90% запланованої кількості мешканців, але в листопаді нагодували лише 20 тис. дітей округи. Це менше ніж очікувалось. Місцева влада змушена використовувати для харчування зерно, призначене для виплати боргів армії, споживчим кооперативам та іншим закладам (2500 т. борошна). М. Таугер звернув увагу на чисельні порушення в справі допомоги постраждалим. Так, у грудні

1928 р. вукоопспілка направила в комісаріат торгівлі і урядовий комітет скаргу на зрив планів і нецільове використання ресурсів місцевими і центральними органами влади. Комісаріат торгівлі схвалив грудневий план вукоопспілки в відношенні дитячого і дорослого населення постраждалих округ. Округи, отримавши сотні тон продовольчої допомоги, використали їх для регулярного забезпечення промислових робітників. Окрім того, органи влади в цих округах використали борошномельний податок для забезпечення лікарів, вчителів, агрономів – категорії осіб, не включених до планів вукоопспілки. В грудні в цих округах, як наслідок, не залишилось пшениці для харчування дітей. Вукоопспілка вимушена запросити для них на 25% більше пшениці. Американський історик засудив діяльність спекулянтів, які закуповували фураж в постраждалих від неврожаю регіонах і відправляли його в Крим, Харків тощо. В результаті цього, місцеві кооперативи не встигали закуповувати його для власних потреб. Було багато й інших проблем. Місцеві органи влади наймали приватних підприємців з метою випікання хліба для дітей і розраховувались з ними виробленою продукцією. В результаті більше 25% виготовленого хліба не потрапило дітям. В грудні 1928 р. урядком зобов'язав округи перейти на грошові розрахунки з хлібопекарями. Навесні 1929 р. запаси продуктів почали вичерпуватись. Як не дивно, влада ввела насильницькі хлібозаготівлі. М. Таугер зробив висновок, що з різних бюрократичних причин близько 20% коштів в 1929 р. не використано, хоча пункти видачі їжі ще працювали в школах та сільбудах (735 – в Херсонській окрузі і 507 – в Одеській) [29, с. 3–4]. Із наведених вище даних ми в загальних рисах побачили прорахунки та недоліки державної допомоги селянству в період голоду. Але нас більше цікавлять саме механізми, принципи, види та характер державної допомоги. Про це і піде далі мова. 4 вересня 1928 р. союзний раднарком ухвалив постанову, в якій визначено розмір допомоги Україні з боку союзного уряду. Із 4880300 крб., які просив український уряд, Москва надала в цей же місяць 3120 тис. крб. [17, арк. 30, 37].

Постачання робочої і продуктивної худоби бідняцьких і маломісних господарств постра-

ждалих районів концентрованими і об'ємними кормами визначалось в сумі 12735 тис. крб. (станом на 21 серпня 1928 р.) [17, арк. 22]. Корми відпускались в кредит строком на 1–2 роки, в залежності від міцності господарства, під заставу робочої худоби й корів [17, арк. 34]. Виходячи із загальної вартості потрібного корму на 1-го коня в 77 крб. 75 коп., корови – 46 крб., встановлені затверджені норми кредиту для різних груп недорідних округ на утримання однієї одиниці худоби [17, арк. 42–43].

Загальна потреба в кредитах визначалась за такими розрахунками: 12157 тис. крб., із яких союзним урядом затверджено 12 млн крб. [17, арк. 43]. Всього союзним урядом відпущено на харчування дорослого населення 5500 тис. крб., але зазначена сума не могла задовольнити дійсних потреб, навіть виходячи із обмеженої кількості населення, потребуючої допомоги, а також мінімальних продовольчих потреб, які встановлено директивними органами. Встановлюючи вартість продовольчої норми 7 пудів зернохліба – 8 крб. 75 коп. (враховуючи такі витрати, як конвенційні ціни, тариф – 10 коп., заготівля – розподіл – 15 коп., склад пайка з 1 пуду пшениці, 2 пудів жита, 4 пудів ячменю) та 5 пуд. картоплі – 3 крб. 25 коп., вартість всього пайка для дорослого населення визначалась в сумі 12 крб. Таким чином, вартість харчів, враховуючи їх розподіл на 550 тис. їдців становила 6600 тис. крб. Вартість одного дитячого пайка визначалась в сумі 3 крб. на місяць, виходячи з чого вартість дитячого харчування визначається в розмірі до 9 млн. крб. [17, арк. 46].

Навесні 1928 р. спостерігався великий попит на сіно. Не дивлячись на деяке покращення ситуації, попит в значній мірі залишався не забезпеченим. У зв'язку з цим заготівельні ціни в південному регіоні України досягли високого рівня (70–85 копійок за пуд) та мали тенденцію щодо подальшого підвищення [29, арк. 9].

В 1928 р. створені окружні конвенційні бюро по сінозаготівлям. Споживачі сіна уклали угоди з місцевими, державними, кооперативними, приватними сінозаготівельниками при умові попередньої реєстрації останніх через конвенційні бюро, якими й відводились райони заготівлі кожній організації. Дозволя-

лось споживачам сіна для місцевої потреби з відома конвенційного бюро заготовляти сіно самостійно [29, арк. 46]. Райони заготівлі пресованого завезеного сіна розміщувались наступним чином: в Миколаївській окрузі силами окрсільсоюзу заготовлялось 750 тис. пудів, в Херсонській окрузі – кредит – союз заготовляв 250 тис. пудів, в Одеській окрузі окрсільсоюзу необхідно заготовити 150 тис. пуд. із загальної кількості 2500 тис. пудів по 10 округу [29, арк. 52 зв.]. Станом на 30 липня сільсоюзом закуплено 2 партії сіна, які мали завезти на Миколаївщину протягом серпня – листопада, причому перша партія в 300 тис. пудів повинна надійти в серпні – 10%, вересні – 40%, жовтні – 40%, листопаді – 10%; друга (300 тис. пудів) надійти рівними частинами протягом найближчих 4-х місяців. Така кількість сіна цілком задовольняла річну потребу як міських організацій, так і сільських. Орієнтована потреба м. Миколаєва складала 120 тис. пудів та села за планом сільсоюзу 250 тис. пудів. Умови розрахунку за куплене сіно наступні: 40% готівкою, решта 60% – при одержанні сіна [29, арк. 95]. Станом на 25 серпня 1928 р. заготівельні ціни на ринку за пуд сіна коливалися від 80 коп. до 1 крб. 20 коп. Зафіксовано, що за встановленою раніше ціною в 40 коп. за пуд сіна, основними заготівельниками не заготовлено жодного пуда [29, арк. 106].

Однією з форм державної допомоги постраждалим від недороду стало кредитування селянства та харчова допомога. Сума кредиту, яку належало надати урядом Миколаївській, Херсонській та Одеській округам в 1928 р., склала 11140 тис. крб. Сюди входили кредити на харчування дітей та дорослих, на худобозаставні операції [7, арк. 9 зв.].

Суми коштів, які належало надати урядом Миколаївській окрузі на здійснення заходів по полегшенню наслідків недороду, становили: 1) додаткове падання кредиту по лінії сільбанку – 214600 крб.; 2) пролонгація Укрсільбанком кредиту сільбанку і сільгосподарем сільсоюзу, відповідно – 1734 тис. крб. і 280 тис. крб.; 3) асигнування урядом на громадські роботи для надання труддопомоги населенню – 730 тис. крб.; 4) асигнування урядом на безкоштовне харчування дітей (123418 пайків) – 407 тис. крб.; 5) асигнуван-

ня урядом на профілактичні заходи з охорони здоров'я 65 тис. крб.; 6) планове завезення зернохліба для села 3469 тис. пудів; 7) пільги по держстраху 324 тис. крб. На прикладі Миколаївської, Херсонської та Одеської округ розглянемо обсяги, механізми та принципи надання таких видів допомоги. По 3-х найбільш постраждалих районах Миколаївської округи (Очаківському, Миколаївському, Варварівському) загальна сума дефіциту склала 538553 пуд. [11, арк. 3].

Загальні витрати селянських господарств округи за прогнозуванням на 1927/28 р. у порівнянні з 1926 р. мали скласти 15678539 крб., в тому числі витрати в середньому на 1 душу населення – 39,66 крб. [31, арк. 56].

Внаслідок клопотання урядом відпущено па покриття дефіциту неврожайних районів 150 тис. крб. на осінню засівну кампанію, намічено надання банківського кредиту в сумі 280 тис. крб. на ліквідацію наслідків недороду та для попередження руйнування основних капіталів. При переводі всієї суми коштів в зерно загальна кількість одержаної від уряду допомоги визначалась в 125 тис. пудах та 325 тис. пудах (450 тис. пудів). В Миколаївській окрузі нараховувалось 84 тис. дрібних одноосібних господарств. В 1927 р. в деяких районах округи стався недорід, їм виданий посівматеріал в кількості 2302 тонн озимої пшениці, з яких 1808 тонн в кредит. Навесні 1928 р. допомога надана в наступному обсязі: 11275 тони або 687775 пудів (ярова пшениця, ячмінь, овес, кукурудза тощо); кредити через сільбанк на засів – 2409 тис. крб. (на пересів, проведення весняної засівкампанії, на сортові фонди, технічні культури, парову обробку, контрактацію). Завдяки весняний клин досяг 579883 га замість 266339 га. Ефект від цих заходів послаблявся тяжким недородом ярових культур. Під час недороду допомога в 1928/29 р. надана в сумі 15150 тис. крб.

Ще одним видом допомоги постраждалим від недороду стала державна допомога в питанні харчування населення. Дефіцит головних зернових культур без насіння для осінньої посівкампанії 1928 р. складав по Миколаївській окрузі 6300 тис. пуд. [11, арк. 282].

Підходячи до питання харчування дорослого населення, окрвиконкомом враховувалось, що в окрузі, як показано нижче, мало

проводитись безкоштовне харчування до 2 років дітей, які складали в середньому 25% всього населення, а тому в відповідних групах господарств районів повинно зменшуватися завезення хліба на харчування дорослого населення. Надалі в більшій мірі належало задовольняти плановим завезенням менш міцні групи населення більш потерпілих районів від недороду й зовсім виключались із обслуговування плановим завезенням господарства з засівною площею понад 15-ти дес. Відповідно до цього, враховуючи балансовий дефіцит по харчуванню населення й розмір задоволення його потреб, населення постраждалих районів поділялось на 3 групи районів [11, арк. 283].

Допомога дітям, в перерахунку на гроші, складала 407 тис. крб. Розмір необхідного по лінії сільбанку кредиту на харчування цих груп населення визначався в сумі 503 тис. крб. [11, арк. 281 зв. – 282]. Допомога дітям безкоштовним харчуванням на території Миколаївщини проводилась шляхом організації на місцях пунктів харчування. Необхідні кошти, як грошима, так і натурою вираховувались з розрахунку видачі на місяць кожній дитині: борошна 20 фунтів, картоплі – 30 фунтів, соняшникової олії – 2 фунта, крупи 3 фунти, цукру – 1 фунт. Безкоштовним харчуванням користувались діти до 12-ти років, причому допомога не розповсюджувалась на господарства з посівною площею понад 10 дес. 3 жовтня 1928 р. всі райони розбивались на 3 групи: перша група, що вимагала особливо активної допомоги дітям (Очаківський, Варварівський, Миколаївський). З цього місяця, починаючи з 25% охоплення вводилось харчування дітей господарств до 4 дес., з лютого – в розмірі 15% харчування дітей господарств від 4 до 9 дес. з таким розрахунком, щоб до кінця року діти безпосівних господарств охоплені на 100%, господарства до 4 дес. на 75% і господарства понад 4-х дес. на 50% [11, арк. 284 зв.]. У вересні 1928 р. в Одеській окрузі в неврожайних районах надана допомога дітям в розмірі 10 тис. пайків [32, арк. 56].

3 жовтня 1928 р. в Херсонській окрузі розпочалась планова робота по харчуванню дітей недорідних районів, яка закінчилась в липні 1929 р. [18, арк. 144].

Організація громадських робіт стала одним з основних видів державної допомоги.

Навесні 1928 р. надавалась допомога бідності під час засівної кампанії. У Херсонській окрузі на зборах земгромад винесено постанову про обробку землі бідноти шляхом громадської оранки та через супрягу. Більшість сільрад на підставі цих постанов прикріпили бідняцькі господарства до тих, хто мав коней. Від останніх взяті розписки, що вони дійсно оброблять відповідні ділянки бідняцької землі. Окрім того, зроблено навантаження на трактори. Частина колективних об'єднань зобов'язалась обробити своїми тракторами по 10 дес. бідняцької землі. В Одеській окрузі засіяно для бідноти 375 тис. га під ярові культури, тобто 75% завдання [20, арк. 33]. Населення, що потребувало допомоги, залучалось до виконання громадських робіт (шляхове будівництво, будування колодязів на виселках, які утворені в порядку землеустрою в 1926–1927 р., укріплення круч в межах певного району, обводнення в степовій частині району, організація каменоломень, заготівля палива – дров, добудування мостів, ремонт шосейних доріг в певних районах, меліоративні заходи тощо) [18, арк. 41–64]. З метою надання допомоги населенню в посівному матеріалі, корму для худоби і для продовольства урядом асигновані кошти для і надання продовольчої допомоги, – в селах організувались громадські роботи, до яких належало залучити потребує допомоги населення. Для надання продовольчої допомоги населенню в недорідних округах надано урядом 17 млн крб. Ці кошти розподілились поміж Херсонською, Одеською, Миколаївською, Зінов'євською, Первомайською округами і АМСРР. Із цієї суми 9 млн крб. призначено на I продовольство дітей і 6600 тис. крб. для дорослого населення. Рахуючи, що 20% дорослого населення мало харчуватись в порядку одноразової допомоги, виходить, що на оплату праці на громадських роботах призначена сума в 5280 тис. крб. Сума, близько 1400 тис. крб. призначалась на заготівлю матеріалів і організаційно – господарські витрати. Станом на 12 жовтня 1928 р. по Каховському району загальна кількість пайків становила 56060, що призначено на жовтень – липень 1928/29 р. їх мали розподілити, керуючись вказівками окркомітету Червоного Хреста, таким чином: жовтень – 5% (2803 пайків), листопад – 7% (3924), грудень – 9% (5045), січень – 10% і (5606), лю-

тий – 15% (8409), березень – 15% (8409), квітень – 15% (8409), травень – 12% (6728), червень – 1% (3924), липень – 5% (2803). Враховуючи вартість пайка в 2 крб. 29,3 коп., прийняли до реалізації суму в 128545 крб. 58 коп. Надано рекомендації пунктам харчування (на добу): хліба – 400 гр., крупи – 38 гр., картоплі – 84 гр., овочів – 16 гр., цукру – 10 гр., борошна – 4,2 гр., цибулі – 8,4 гр., солі – 8,4 гр. [18, арк. 113]. В Херсонській окрузі восени 1928 р. харчі дітям. Призначеним в рамках громадських робіт, видавались безкоштовно в вареному вигляді, але в тих випадках, коли вариво готувати не раціонально, їх належало видавати сухим пайком. Харчування дорослого населення відбувалось у вигляді сухих пайків борошном та картоплею за нормами 7 пуд. борошна на 10 місяців та 5 пуд. картоплі, разом на суму 12 крб. на кожного їдця. 20% від кількості, що її призначено на харчування дорослого населення розподілялось безкоштовно серед кіл селян, які не могли брати участі в проведенні громадських робіт [30, арк. 9–10].

Станом на 22 жовтня 1928 р. асигнування Херсонської округи на громадські роботи урядом зменшено з 1188 тис. до 936 тис. крб. Кожен громадянин, якого зараховано до списків, мав право робити на громадських роботах не більше півтора дня на місяць. За більшу кількість днів сплачувати райвиконками та сільради не могли, бо це б йшло за рахунок інших осіб, потребуючих допомоги, але позбавлених можливості працювати на громадських роботах. За півтора дня кожна особа отримувала 1 крб. 20 коп., але не грошима, а виключно натурою – 28 фунтів зернохліба та 20 фунтів картоплі. Отже, якщо та або інша особа мала отримувати допомогу протягом 10-ти місяців, то вона повинна проробити на громадських роботах 15 робочих днів по 8 годин кожний та отримати за це 280 фунтів або 7 пудів зернохліба та 200 фунтів або 5 пудів картоплі. Якщо сільрада встановлювала, що та або інша особа зможе прожити без допомоги протягом двох місяців, їй надавалось право робити на громадських роботах за 8 місяців – 12 днів, причому видача харчових продуктів відповідно зменшувалась. Кожен великий населений пункт прикріплювався до певного кооперативного осередку, причому порядок одержання населенням продуктів наступний.

Навесні – влітку 1929 р. голодні настрої в Україні досягли апогею. Селянські листи до червоноармійців переповняють описи руйнації та голоду, повідомлення про те, що конфіскації хліба тривають: «У нас голод тому, що здали весь хліб». «Якщо ще продовжиться існування радянської влади, то нас усіх не стане, усім доведеться померти», «якщо у нас кожного року неврожай, то в цьому сама влада винувата. Вона намагається останнє забрати, тисне селяна і не дає розвиватися його господарству» – такі розмови почалися в середовищі земляків Херсонщини [34, арк. 60].

Не менш важливий вид державної допомоги – надання пільг чи відстрочок по сплаті боргів. Постановою правління укрсільбанку про сплати в неврожайних районах регламентувались виплати по боргам: 1) до відстрочки належали лише термінові сплати з 1 вересня 1928 р. до 1 серпня 1929 р., які числились за бідняцько – середняцькими об'єднаннями і індивідуальними бідняцькими та середняцькими господарствами; 2) відстрочки давались лише в районах, які визначені урядом за неврожайні; 3) відстрочки давались лише тим селянам, які не могли за станом господарства сплатити повністю або частково кредит. Нові кредити селянам надавались лише за умови оформлення виданих раніше позик. Перевірка платоспроможності позичальника в селах та виселках проводилась спеціальною комісією в складі представників товариства, КНС сільради. Визнавалось за можливе із загальної суми заборгованості селянства в 19558 тис. крб. сплачувати з боку селянства: округи 1-ої категорії за недородом (Одеська, Миколаївська, Херсонська) не менш 10% належної до сплати заборгованості, по округах 2-ої категорії (Криворізька, Мелітопольська, Зінов'ївська, АМСРР) не менш 30% і по округах Запорізькій та Первомайській (3-ої категорії) не менше 40%, всього в сумі 4422 тис. [17, арк. 51].

Комісії, що приїхали з Харкова на початку липня в степові райони республіки констатували значні масштаби загибелі зернових та повідомляли про вкрай незадовільний стан посівів. Так завідувач дослідним відділом НІЗЕ Матура, що 5–12 липня у складі комісії побував у Одеській, Миколаївській та Херсонській округах стверджував «культури хлібів ярові пшениці, ячменю та вівса в значній більшо-

сті згоріли, зерно зсохлося, колоски не викинуто: спалено!» [35, арк. 59–60].

Голова Херсонського окрвиконкому 25 квітня 1928 р. направив лист до райвиконкомів щодо надання пільг з приводу загибелі озимих посівів.

Надії на кращий врожай ставали марними, коли в першій половині лютого 1929 р. по всій Україні вдарили сильні морози – у середньому 30–36°.

Вже в середині березня стало очевидно, що зимові морози зробили свою «чорну справу» і в Україні масово загинула озимина. Це призвело до того, що посів зернових розпочався з затриманням на цілий місяць аж у останні дні квітня замість березня. Відчувався брак посівного матеріалу і тяглової сили.

Пільги стосувались і сільгосподатку. На території Миколаївщини нараховано податку в кількості 2210 тис. крб., на які давалась знижка за рахунок загибелі озимини – 17% або 376 тис. крб., за рахунок загибелі яровини – 32,3% або 713 тис. крб. Обрахований податок знижувався на 55,2% або на 1220 тис. крб. (до розгляду скарг) [37, арк. 288]. На 1927/28 рік Миколаївській окрузі призначено сільгосподаток на суму 1757783 крб. Але зроблено зниження із – за неврожаю в деяких районах і звільнено 10% бідняцьких господарств на суму 355222 крб. Залишилось заплатити 1412759 крб. Заплатили 1367473 крб. (96,8%). На 1928/29 р. призначено сільгосподаток на суму 2098844 крб. Сума знижена в зв'язку з неврожаєм на 1152414 крб. Залишилось заплатити 803356 крб. На 1 січня 1929 р. заплатили 606665 крб. (82,2%). В 1928/29 р. в Миколаївській окрузі належало повністю звільнити від сільгосподатку більшу, в порівнянні з 1926/27 р. та 1927/28 р., частину селянства. Від сплати податку звільнялось 27200 господарств (32,0% до загальної кількості). Аналогічна ситуація склалась в Одеській окрузі – звільнено 31500 господарств (30,0%) та в Херсонській окрузі – звільнено 32600 господарств (30,0%) [38, арк. 15].

20 вересня 1929 р. РНК УСРР видала постанову про відрахування на посилення капіталу сільськогосподарської кредитної кооперації. Постановили звільнити Херсонську, Миколаївську, Одеську, Запорізьку та деякі інші округи від обов'язків виділення з місцевого бю-

джету коштів на посилення капіталу сільськогосподарської кредитної кооперації в сумі 420 тис. крб. по плану на 1927 – 28 р. і повністю на 1928–29 р. [39, арк. 7].

Висновки. Отже, початок запровадження нового аграрного курсу на селі – реквізиції хліба з подальшим вивезенням значної його частини за межі УСРР та масові фінансові кампанії знекровили українське село, зробивши його безпомічним перед природною стихією – неврожаєм, зумовивши голод в селах південного регіону України впродовж літа 1928 – весни 1929 рр. На думку дослідниці Л. В. Гриневич, хоча республіканське та союзне керівництво відреагувати на неврожай 1928 р., передбачивши спеціальну програму ліквідації його наслідків, її реалізація значною мірою залишилась на папері. Від початку допомога голодуючим в Україні поставлена в пряму залежність від успішного проведення хлібозаготівель, це говорило про спробу сталінського режиму використати факт масового голодування людей для приборкання села та подальшого розгортання в ньому радикальних реформ [16, с. 231]. В цьому відношенні можна говорити про голод 1928–29 рр. як «генеральну репетицію» трагедії 1933 р.

Список використаних джерел

1. Гриневич Л. В. «Прийняли скорочення поставання другорядних споживачів...»: Хлібозаготівельні компанії і голод 1928–1929 рр. в Україні // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — Вип. 10. — С. 211—212.
2. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2749, арк. 15 — 20, 72.
3. Єрмак О. П. Ліквідація куркульства як класу // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Інститут історії України НАН України, 1991. — Вип. 1. — С. 47.
4. ЦДАВО України, ф. 337, оп. 1, спр. 2567, арк. 232—233.
5. Там само. — ф. 1, оп. 4, спр. 72, арк. 85—86.
6. Там само. — ф. 423, оп. 5, спр. 410., арк. 340.
7. Там само. — ф. 1, оп. 20, спр. 2642, арк. 85—90.
8. Веселов О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу / О. М. Веселов, В. І. Марочко, О. М. Мовчан // Асоціація дослідників голодомору в Україні, Інститут історії України НАН України. — 2 вид, доп. — К. — Нью-Йорк: Вид-во М. П. Кець, 2000. — С. 85—86.
9. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2700, арк. 34.
10. Тризуб. — 1929. — 16—17 квітня.
11. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-436, оп. 1, спр. 256, 288. арк.
12. Там само, ф. Р — 436, оп. 1, спр. 256, арк. 104—107.
13. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 4, спр. 283, арк. 167—168.

14. Держархів Херсонської обл., ф. Р-2, оп. 1, спр. 565, арк. 90–111.
15. Чунихин В. Очередь за хлебом // Николаевские новости. — 2005. — 24 августа. — С. 8.
16. Гриневич Л. В. «Приїняли скорочення поставання другорядних споживачів...»: Хлібозаготівельні кампанії і голод 1928–1929 рр. в Україні // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Інститут Історії України НАН України, 2004 — Випуск 10. — С. 218–231.
17. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2760, арк. 14–55.
18. Держархів Херсонської обл., ф. Р-2, оп. 1, спр. 542, арк. 3–144.
19. Тригуб П. М. Південноукраїнське село в період нової економічної політики // Наукові праці. МФ НАУКМА. — Миколаїв, 2000. — Т. 5. — С. 74.
20. Держархів Одеської обл., ф. П-7, оп. 1, спр. 1578, арк. 4–33.
21. Саричев В. І. Селянство і Радянська влада в 1925–1929 роках: проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України): дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 — історія України. — Дніпропетровський державний університет Дніпропетровськ, 2000. — С. 62–63.
22. Задніпровський О. І. Голод в історії України: короткий нарис (XX. ст.). — Донецьк: Український культурологічний Центр, 1999. — С. 39.
23. Шляхом Леніна. — 1991 — 30 липня. — С. 3.
24. Держархів Одеської обл., ф. П-7, оп. 1, спр. 2205, арк. 55.
25. Безансон А. Війна більшовиків проти селян // Всесвіт. — 1993. — № 9/10. — С. 131.
26. Березовська Т. В. Миколаївщина та голодомор 1932–1933 років Шляхи пошуку відповідей // Голод — геноцид 1932–1933 років на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали. — Миколаїв: Вид — во МДГУ ім. П. Могили, 2003. — С. 120.
27. Довбня О. А. Суспільно — політичні фактори змін у складі селянства УСРР у 1927–1932 рр. : дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. — історія України. — Донецький національний університет. — Донецьк, 2003. — С. 44.
28. Таугер М. Зерновий кризис или голод? // 2000. — 2007. — 14–20 декабря. — С. 3–4.
29. Держархів Миколаївської обл., ф. Р — 436, оп. 1, спр. 233, арк. 9, 52 зв., 106, 95.
30. Держархів Херсонської обл., ф. Р-949, оп. 1, спр. 122, арк. 9–10.
31. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-985, оп. 1, спр. 252, арк. 56.
32. Держархів Одеської обл., ф. П-7, оп. 1, спр. 1998, арк. 56.
33. Держархів Херсонської обл., ф. Р-2, оп. 1, спр. 542, арк. 113.
34. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2987, арк. 60.
35. Там само. — ф. 27, оп. 9, спр. 282, арк. 59–60.
36. Держархів Херсонської обл., ф. Р — 399, оп. 1, спр. 8, арк. 42.
37. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-436, оп. 1, спр. 256, арк. 288.
38. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2750, арк. 15.
39. Держархів Херсонської обл., ф. Р-2, оп. 1, спр. 515, арк. 7.

ШИТЮК Н. Н.
г. Николаев

ГОЛОД 1928–1929 годов В ЮЖНОМ РЕГИОНЕ УССР

Статья посвящена событиям, связанным с голодом 1928–1929 гг. в Южной Украине. На основании различных источников анализируются как климатические факторы, так и государственная политика, которые привели к трагическим последствиям в сельском хозяйстве накануне сплошной коллективизации.

Ключевые слова: голод, неурожай, Юг Украины, хлебозаготовки, сельское хозяйство.

SHITYUK M. M.
Mykolaiv

HUNGER 1928–1929 YEARS IN THE SOUTHERN REGION OF USSR

This article is devoted to the events related to the 1927–1928 famine years in Southern Ukraine. Based on various sources are analyzed as climatic factors and government policies that led to the tragic effects of agriculture on the eve of complete collectivization.

Keywords: famine, crop failure, South Ukraine, grain procurement, agriculture.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2014